

land unavoidable leads to forming of water and dry land anthropogenic paradynamic landscape's complex, research of which will help in the decision of questions about nature optimization of Pobuzhzhya.

Keywords: water anthropogenic landscapes, water-bog landscapes, paradynamic copulas, landscapes of dry land.

Надійшла 13.03.2010р.

УДК 911.5:502.4(477.51)

Ольга БАРАНОВСЬКА, Інна МИРОН

ЛАНДШАФТИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ОХОРОНА

У статті охарактеризована ландшафтна структура Чернігівської області, проаналізована динаміка зміни природно-заповідних територій, здійснені оцінка та групування адміністративних районів області за рівнем заповідності, охарактеризовані національні природні парки Чернігівської області, розроблені пропозиції відносно розбудови природоохоронних систем з урахуванням ландшафтної структури території.

Ключові слова: ландшафтна структура, рівень заповідності, охорона ландшафтів, природно-заповідний фонд, національний природний парк.

Постановка проблеми. У 1992 році в Ріо-де-Жанейро була прийнята міжнародна Конвенція про біологічне різноманіття, у якій наголошується на необхідності збереження видів, інших форм організації живих істот, екосистем і ландшафтів. Для України в цілому, і Чернігівської області зокрема, принципи, проголошені там, є важливими й актуальними. Ландшафтна структура Чернігівської області досить строката: природно-територіальні комплекси поліського типу поєднуються із лісостеповими і долинними. Природні умови сприятливі для ведення сільського господарства. Тому територія області характеризується високим ступенем освоєння земель: земельний фонд складає 5,2% від площі земель України. У його структурі більшу частку (близько 66%) складають сільськогосподарські угіддя. Для збалансування структури природокористування, покращання умов життєдіяльності населення необхідними є зміна структури земельного фонду, ренатуралізація агрокультурних ландшафтів, оптимізація регіональної екологічної мережі.

Аналіз останніх досліджень. Питанням охорони природи Чернігівської області та формуванню регіональної екологічної мережі присвячено ряд праць [1, 2, 3, 4, 6]. Поряд з тим, автори зауважують недостатнє наукове використання ландшафтознавчого підходу в обґрунтуванні перспективних екомереж. Думка про визначальну роль даного підходу при проектуванні природно-заповідних об'єктів висловлюється у багатьох наукових працях [5, 7, 8, 9].

Метою роботи є характеристика ландшафтної структури Чернігівщини, оцінка та групування адміністративних районів області за рівнем заповідності, розробка пропозицій відносно оптимізації регіональної екологічної мережі з урахуванням ландшафтної структури.

Виклад основного матеріалу. Неоднорідність літологічного складу поверхневих порід (перемежування моренних суглинків і супісків, флювіогляціальних і алювіальних пісків, лесових відкладів), різноманітність геоморфологічної будови та місцевих умов стоку, відмінності кліматичних умов, ґрунтово-рослинного покриву, антропогенного навантаження на довкілля обумовили велику мозаїчність природних комплексів Чернігівської області.

Ландшафти Чернігівщини відносяться до класу рівнинних, до типів мішанолісових і лісостепових. Характерною особливістю ландшафтної структури території області є глибоке проникнення лісостепових ландшафтів у межі Полісся і поліських у лісостепову зону. Так, лісостепові ландшафтні комплекси складають близько 22% загальної площі поліської частини області, поліські ландшафти займають 5% лісостепової частини області. Другою особливістю ландшафтної структури області є переважання долинних типів ландшафтів.

На Поліссі домінують моренно-зандрові, зандрові, терасові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під сосновими та дубово-сосновими лісами. Острівне поширення мають лісостепові ландшафти, що сформувалися на лесових породах. Досить поширені заплавні лучно-болотні ландшафтні комплекси. Основними видами ландшафтів лісостепової зони на Чернігівщині є терасові малодреновані рівнини з чорноземами типовими і лучно-чорноземними ґрунтами; розчленовані лесові рівнини з чорноземами типовими й опідзоленими, які значною мірою розорані.

Відповідно до фізико-географічного районування України, територія Чернігівщини віднесена до двох фізико-географічних областей зони мішаних лісів – так званого Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся і двох лісостепових областей – Північної області Дніпровської терасової рівнини та Північної області Полтавської рівнини.

Чернігівське Полісся лежить у межах Дніпровсько-Донецької западини. Найдавнішими відкладами, які залягають вище місцевих базисів ерозії, є верхньопалеогенові та неогенові. Цим Чернігівське Полісся відрізняється від Новгород-Сіверського, бо велику роль у формуванні ландшафтів останнього відіграють крейдові відклади. Чернігівське Полісся – низовинна слабкохвиляста рівнина. Область Чернігівського Полісся в ландшафтному відношенні неоднорідна і поділяється на дві підобласті - Городнянсько-Чернігівське та Дніпровсько-Деснянське Полісся.

Городнянсько-Чернігівське Полісся займає північну, більш підвищену та розчленовану, частину області. Ландшафтну структуру цієї підобласті визначають моренно-зандрові та зандрові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під борами та суборами. Досить поширені тут лісостепові ландшафти, що розвиваються на лесових "островах" з сірими лісовими ґрунтами, які здебільшого розорані. На периферії моренно-зандрових і лесових рівнин розвиваються ерозійні процеси. Заплавні лучно-болотні комплекси характерні для долин Дніпра, Десни, Сноу та інших річок. Торфові болота займають 4,5% їх території.

Для підобласті Дніпровсько-Деснянського Полісся характерні незначна розчленованість, низький гіпсометричний рівень і високий рівень ґрунтових вод. Ці чинники зумовлюють широкий розвиток процесів заболочування: заболоченість території становить 10-12%, у тому числі торфові болота займають 5,3%. У ландшафтній структурі підобласті переважають терасові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами і боровими лісами та терасові рівнини з сірими лісовими ґрунтами під орними угіддями.

Північно-східна частина області відповідно до фізико-географічного районування України віднесена до Новгород-Сіверського Полісся. Значну частину цього регіону складає Придеснянська ерозійно-денудаційна височина з численними глибокими ярами, які врізані до корінних крейдових порід. Густота яружно-балкової мережі сягає 1-1,2 км/км². З-поміж ландшафтів домінують моренно-зандрові, терасові рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під борами та суборами. На територіях, які складені лесовими породами, поширені лісостепові ландшафти з еродованими сірими лісовими ґрунтами.

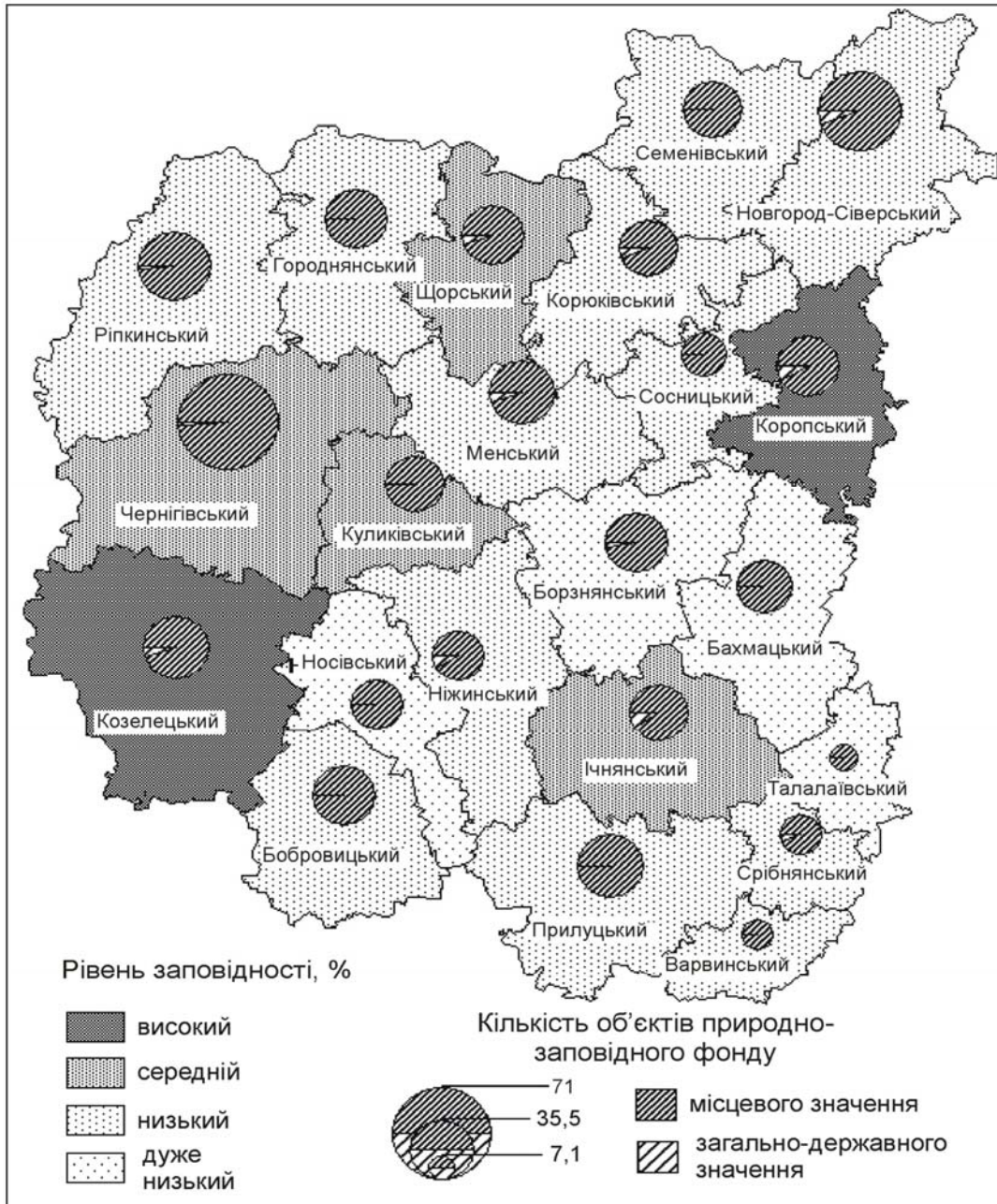
Північна область Дніпровської терасової рівнини є низькою малодренованою акумулятивною рівниною. Поверхня території плоска, відносні перевищення становлять не більше 10-15 м, площинний змив слабо виражений. Основним видом ландшафтів є терасові малодреновані рівнини з чорноземами типовими, лучно-чорноземними ґрунтами і плямами солонців і солодей. Характерні також давні прохідні долини і численні западини з лучними і болотними ґрунтами.

У північній області Полтавської рівнини, яка займає південно-східну частину Чернігівщини, поширені підвищені лесові сильноеродовані, розчленовані ярами і балками рівнини з чорноземами типовими і опідзоленими в різній мірі змитими. Ці ландшафтні комплекси характеризуються значною глибиною ерозійного розчленування (60-80 м). Густота ерозійної мережі становить 1 км/км².

Значна роль у збереженні та відновленні ландшафтів належить територіям природно-заповідного фонду. За останні десятиріччя площа природно-заповідного фонду Чернігівської області постійно зростала. Так, відсоток заповідності у 1996 році становив 3,22%, 2000 р. – 4%, 2003 – 6,9%, 2009 р. – 7,6%. Порівняно з іншими адміністративними областями України, де цей показник сягає 15%, рівень заповідності Чернігівщини не можна вважати задовільним.

Станом на 01.01.2010 року природно-заповідний фонд Чернігівщини нараховував 654 території і об'єкти загальною площею 263,66 тис. га. Цей фонд складають 8 категорій об'єктів: 2 національних природних парки, 1 регіональний ландшафтний парк, 440 заказників, 137 пам'яток природи, 1 зоопарк, 2 дендропарки, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 52 заповідних урочища. За розмірами з-поміж територій і об'єктів природно-заповідного фонду області переважають об'єкти, що мають невелику площу – до 100 га. 23 території і об'єкти віднесено до категорії загальнодержавних. Їх загальна площа становить близько 51% від усієї площі природно-заповідного фонду області. Серед об'єктів місцевого значення найбільшу кількість складають гідрологічні та ботанічні заказники.

Просторове розміщення територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах області досить нерівномірне. Ландшафти Полісся, у яких збереглися достатні площі з природною та близькою до неї рослинністю, найбільше репрезентовані заповідними об'єктами і мають дещо більший рівень заповідності, ніж лісостепові. Рівень заповідності розраховувався як відношення площі, зайнятої територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, до площі району. За даним показником усі райони області були об'єднані у 4 групи (рис. 1). До першої групи (високий рівень

Рис.1. Групування районів Чернігівської області за рівнем заповідності

райони, які мають найбільший рівень заповідності – 30,0 і 28,3% відповідно. Друга група має середній рівень заповідності (7-15%). Це переважно райони у північній поліській частині області. До групи із низьким рівнем заповідності (3-7%) відноситься більшість районів області. Райони з дуже низьким рівнем заповідності (менше 3%) – Бахмацький, Борзнянський, Носівський, Талалаївський – розташовані у південній лісостеповій частині області. Низький рівень заповідності негативно впливає на екологічну стабільність території.

Визначною подією в розвитку заповідної справи Чернігівщини стало створення двох національних природних парків – Ічнянського та Мезинського.

Ічнянський національний парк був створений в Ічнянському районі у 2004 році з метою збереження, відтворення і раціонального використання типових та унікальних лісостепових ландшафтів. Територія Ічнянського національного парку являє собою слабо розчленовану рівнину з незначною кількістю балок та річкових долин (р. Удай та її притока Іченька). Дуже різноманітна рослинність парку. У заплавах річок поширені трав'яні евтрофні болота. Борові тераси вкриті насадженнями сосни. Лісова рослинність на території парку представлена липово-дубовими, грабово-

липово-дубовими (унікальними для Чернігівщини) та кленово-липово-дубовими лісами. У флорі багато червонокнижних видів – підсніжник, коручка морозниковидна, гніздівка звичайна, любка дволиста. У фауні парку налічується близько 300 видів хребетних тварин і до 5 тис. комах. У парку поширені чисельні кургани та городища різних історичних епох, архітектурні комплекси, насамперед старовинні церковні храми. До складу Ічнянського національного парку увійшов дендропарк загальнодержавного значення «Тростянець», який є справжнім шедевром ландшафтного паркобудівельного мистецтва. Дендропарк має шість ландшафтних районів: горбисто-пагорбний (так звана "Швейцарія"), приозерний, балочний, рівнинно-пейзажний, парадно-пейзажний та лісовий. Це справжній музей живої природи. Тут нараховується 537 видів, різновидів та форм деревних і чагарникових рослин. Більшість із них завезено із Західної Європи, Середземномор'я, Кавказу, Середньої Азії, Далекého Сходу, Японії та Північної Америки.

Мезинський національний природний парк був створений у 2006 році у Коропському районі. Територія парку відзначається високим ландшафтним різноманіттям. У заплаві Десни переважає лучна рослинність з домінуванням мітлиці тонкої та тонконогу звичайного, багато боліт і озер. В озерах поширені латаття біле та сніжно-біле, глечики жовті, які занесені до Зеленої книги України. Інша частина парку, яка являє собою підвищену рівнину, розчленовану ярами та балками, вкрита лісовою рослинністю. Переважають дубові, липово-дубові, кленово-липово-дубові ліси. Серед флори парку виявлено десять видів рослин, які занесені до Червоної книги України (сальвінія плаваюча, водяний горіх, зозуліні сльози яйцелисті, любка дволиста, плавун щитолістий, лілія лісова, цибуля ведмежа), п'ять видів рідкісних для Українського Полісся (вільха сіра, страусове перо звичайне, верба мерзинолиста, голкучник дубовий, ряска горбата) та дев'ятнадцять регіонально рідкісних і мало поширених на Чернігівщині видів. Дуже багатою є фауна національного парку, серед якої два види комах є червонокнижними – махаон і стрічкарка тополева. На території парку багато цінних пам'ятників давньої культури та археології: стоянка первісних людей доби палеоліту, неоліту та бронзи; 13 городищ часів Київської Русі; пам'ятники архітектури 18 століття – Успенська церква та палац графа Р.О. Румянцева-Задунайського.

Особливе місце у природно-заповідному фонді Чернігівської області займає Менський зоопарк загальнодержавного значення, який розташований у м. Мена. Зоопарк заснований у 1977 році місцевим жителем Г.І. Полосьманом. У зоопарку мешкають близько вісімдесяти різних видів тварин, серед яких багато червонокнижних – лелека чорний, мандаринка, фазан золотий, макака-резус, тигр амурський, кінь Пржевальського, антилопа нільгау, муфлон.

11 грудня 2009 року указом Президента України на території Броварського району Київської області та Козелецького Чернігівської на базі Державної організації "Резиденція "Залісся" був створений національний природний парк "Залісся". На даній території щільність копитних сягає 122 голів на 1 тис. га, тут мешкає багато мисливських тварин – олень благородний, олень плямистий, косуля, лань, кабан дикий, зубр, бобр.

Висновки. Низький рівень заповідності мають південні лісостепові райони області. У фізико-географічному відношенні це переважно Північна область Дніпровської терасової рівнини. Дана територія має великий заповідний потенціал, що дає можливість створення національного природного парку. Базою парку може слугувати існуюча мережа територій природно-заповідного фонду місцевого значення Бобровицького району. Це насамперед ботанічні заказники – Кобижчанська дача-1, Кобижчанська дача, Лиса гора, Коляжинська дача, де охороняються сосново-дубові та соснові ліси; гідрологічні заказники – Біле, Грабівське, Велике, Грабівщина, Зміїне, Казарське, Подаровське, Черепаха (охороняються низинні осокові болота), Бурчак (охороняється очеретяне болото); а також ландшафтний заказник Кобижчанська дача-2, в якому охороняються терасові плоскі рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під сосново-дубовими лісами.

Недостатньо репрезентовані заповідними об'єктами і ландшафти Північної області Полтавської рівнини. Тому слушною є думка [4] про необхідність створення у басейні р. Удай гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Удайсько-Лисогірський» (5 тис. га), 1 ботанічного заказника загальнодержавного значення «Галаганове», 4 ботанічних заказників місцевого значення («Лосинівське», «Кулишеві луги», «Перевід», «Сухоліски»). Варто збільшити площу Ічнянського національного природного парку за рахунок приєднання до нього заказника «Дорогінський».

Удосконалення регіональної екологічної мережі сприятиме оптимізації ландшафтно-екологічної структури території.

Література:

1. Барановська О.В. та ін. Чернігівщина: природа, населення, господарство (комплексне географічне дослідження): Монографія. – Ніжин: Наука-сервіс, 2000. – 180 с.
2. Гавій В.М., Мирон І.В. Природно-заповідний фонд як компонент природно-ресурсного потенціала Чернігівської області // Современные экологические проблемы устойчивого развития Полесского региона и сопредельных территорий: наука, образование, культура: Материалы IV Международной научно-практической конференции. – Мозырь: УО «МГПУ имени И.П.Шамякина, 2009. – С. 108-110.
3. Лобань Л. Оптимізація природно-заповідного фонду як основа регіональної екологічної мережі басейну р. Удай // Екологія. Біологічні науки. Збірник наукових праць. – Випуск 1. – Полтава, 2009. - С. 88-94.
4. Лобань Л., Варченко Л. Фітоценотична характеристика болотного комплексу «Перевід» на Чернігівщині // Праці молодих вчених-ботаніків України. К., 2000. – С. 46.
5. Патрушева Л.І. Ландшафтний підхід до питання організації об'єктів природно-заповідного фонду // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Вип. 305: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 168-174.
6. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / Під загальною редакцією к.б.н., доц. Карпенка Ю.О. – Чернівці, 2002. – 240 с.
7. Фаріон Ю.М., Чехній В.М. Ландшафтознавчі аспекти створення екомережі України // Укр. географ. ж. – 2004. - № 3. – С. 36 – 43.
8. Царик Л.П. Біоцентрично-мережева структура ландшафту як об'єктивна передумова формування елементів перспективної екомережі // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. - Вінниця: Тезис, 2008. – вип. 16. - С. 45 - 52.
9. Царик Л.П. Методичні підходи до конструктивно-географічних досліджень регіональних екологічних мереж. // Матеріали II міжнародної наукової конференції “Екологічна географія: Історія, теорія, методи, практика”. – Тернопіль, 2004. – С. 33-38.

Резюме:

Барановська О., Мирон І. ЛАНДШАФТЫ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ОХРАНА.

В статье дана характеристика ландшафтной структуры Черниговской области, проанализирована динамика изменений природно-заповедных территорий, проведена оценка и группирование административных районов области по уровню заповедности, дана характеристика национальных природных парков Черниговской области, разработаны предложения по расширению природоохранных систем с учётом ландшафтной структуры территории.

Ключевые слова: ландшафтная структура, уровень заповедности, охрана ландшафтов, природно-заповедный фонд, национальный природный парк.

Summary:

Baranovska O., Miron I. LANDSCAPES OF CHERNIGIV REGION AND OUR PROTECT.

The characteristics of landscape structure of Chernigiv region is given in the article, the dynamics of changes in natural reserve territories is analyzed, the evaluation and grouping of administrative districts of the region according to the level of protection are completed, the offers concerning the building of the nature protecting systems are worked out taking into account the landscape structure of the territory.

Key words: landscape structure, level of protection, guard of landscapes, natural reserve fund, national park.

Надійшла 28.02.2010р.

УДК. 911.3

Галина МУДРАК

**ЛІСОВІ ЛАНДШАФТИ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІСТЕР'Я, ЇХ УНІКАЛЬНІСТЬ
ТА РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ**

У статті подано характеристику лісових ландшафтів Середнього Придністер'я, які виділяються своїм розмаїттям, неповторністю і унікальністю, що формує своєрідний “образ” регіону. Запропоновано шляхи збереження, відновлення, оптимізації та раціонального використання унікальних лісових ландшафтів Середнього Придністер'я.

Ключові слова: лісові геокомплекси, антропогенні ландшафти, лісові екосистеми, унікальність, оптимізація, охорона, раціональне використання, Середнє Придністер'я.

Постановка проблеми. Проблема збереження та відновлення лісових ландшафтів, особливо унікальних, України в цілому та Середнього Придністер'я зокрема, є однією з найактуальніших проблем сьогодення. Впродовж двох останніх століть лісові комплекси Середнього Придністер'я зазнали докорінних змін або тотального знищення природних лісових екосистем та формування на їх місці антропогенних ландшафтів: селищних, промислових, сільськогосподарських, дорожніх тощо. В результаті цього площі лісів регіону суттєво зменшились з 30-40% до 10-15% території. Розрахунки мінімальної лісистості територій лісостепової зони [9] складають 20%, а згідно наказу Державного